DISSERTATIO HISTORICO-PH

DE

KIJUN & REMI

Vocibus vexatissimis Amosi V.

QUAM

RECTORE MAGNIFICE

SERENISSIMO PRINCIPE AC

DNO. LUDOV

HASSIÆ LANDGRAVIO, PRIN

FELDIÆ, CÆTERA, DARMSTAD. LANDGRAV

IN ALMA LUDOVIC

AMPLISSIMI ORDINIS PHILOS

FRAGATIONE BENE

SUB PRÆSIDI

VIRI SUMME VENERABILIS AC EXCEL

DN. D. JOH. HEN

SS. THEOL. ET LL. OO. PROF. PUBL. O

ADSES. SUPERINT. STIPEND. EPH.

DNI PATRONI AC PRÆ

PLURIMUM COLENDI

PRO SUMMIS IN PHILOSOPHIA HONORI

EXAMINI ERUDITORUM PUBLICO PLACID

AD DIEM AUGUST. *M D*

JOH. DANIEL SARTORIUS,

GISSÆ HASSORUM,

Typis JOHANNIS REINHARDI VULPI

CO-PHILOLOGICA

MPHAN

i V. & Actor. VII.

I

FICENTISSIMO,

E AC DOMINO

DOVICO,

, PRINCIPE HERS-

NDGRAVIATUS HÆREDE,

OVICIANA,

HILOSOPHICI SUF-

BENEVOLA,

ESIDIO

C EXCELLENTISSIMI,

IENR. MAJI,

UBL. ORD. CONSISTOR.

D. EPH. AC. PÆDAG.

PRÆCEPTORIS

LENDI,

HONORIBUS IMPETRANDIS,

PLACIDOQUE SUBMITTET,

M DCCVII.

RIUS, Bibesheimens.

ORUM,

VULPII, Acad. Typ. Ord.

VIRO

Nobilissimo, Amplissimo atq; Doctissimo,

DOMINO

JOH. GEORGIO LANGIO,

Quæstori Dornbergensi dignissimo, Patrono suo perquam honorando:

VIRIS item

Admodum Reverendis, Clarissimis Doctissimisque

DNO. JOH. BALTH. SCHULERO, DNO. AUGUSTO TOB. HIRSCH,

Ministris Ecclesiarum, quæ Deo Stockstadii & Leheimiæ colliguntur, bene multumque meritis & vigilantissimis:

Ut &:

VIRO Nobilissimo, Spectatissimo Clarissimoq;

DNO. JOH. ADAMO VIETORI,

Prætori Dornheimensium & reliqui districtus Dornbergensis fidelissimo pariter ac meritissimo, Avunculo suo æstimatissimo & maximopere venerando,

Hancce Dissertationem, ea qua par est veneratione, in testimonium animi multis nominibus obstricti & plane dediti, cum annexa omnigenæ prosperitatis apprecatione,

offert

dedicat & consecrat

J. D. SARTORIUS.

CONSPECTUS TRACTATIONIS.

§. 1. *Cruces in sacro Textu frequentes.*

§. 2. *Argumento est parallelismus præsentium vocum.*

§. 3. *Quæstionis Capita circa ipsas voces præ aliis vexatas.*

§. 4. *Ebræorum quorundam & Christianorum sententia an* כיון *idem sit ac* כונים

§. 5. *An sit N.P. Saturni sec. Ab. Esr. & alios.*

§. 6. *Aliæ Versiones.*

§. 7. *An Syrius? ut vult Victor. Strigelius. Aretii rationes rejiciuntur.*

§. 8. *An Luna, Mercurius, Hercules?*

§. 9. *Quibusdam appellativum est, basis, theca, apparatus. Hoc*

§. 10. *Ultimum assumitur & probatur (α) ex textu Ebræo.*

§. 11. *(β) Ex Stephani scopo.*

§. 12. *(γ) Ex cohærentia inter textum utrumque convenientia.*

§. 13. / §. 14. / §. 15. *Dievii aliorumq; rationibus respondetur.*

§. 16. *Remphan ejusq; varia lectio.*

§. 17. *Non est vox Græca.*

§. 18. *An ex Ebr.* כיון *ortum?*

§. 19. *Cornelii à Lap. sententia expenditur.*

§. 20 *Grotius & Capellus.*

§. 21. *Scaligeri, Ligtfooti Petiti lusus.*

§. 22. *Per septem planetas errant interpretes.*

§. 23. *Remphan Saturnus est, non Arabicæ, sed*

§. 24. *Ægypt. originis.*

§. 25. / §. 26. *Conciliatur Amosus cum Luca.*

§. 27. *Respondetur objectioni quomodo Israel in deserto coluerit Saturnum.*

§. 28. *An Prophetæ Verba ad 40. annos referenda?*

§. 29. *Ad Judæorum argum. contra Lib. N.T. respondetur.*

§. 30. *Dispicitur quid* סכות.

§. 31. *Quid Moloch?*

§. 32. *Redit ad Remphan ejusq; genuinam scriptionem dissertatio &*

§. 33. *Concluditur.*

Q. D.

Q. D. B. V.

§. I.

QUod ex Plautinis adagio fecit locum, quo de rebus ſententiisq; indaginis difficilioris uſi nonnunquam veteres fuere: *hoc vero præter Sibyllam nemo leget*; id ipſum in ſacris divini codicis ſermonibus ſæpiſſimè uſu venire tam eſt manifeſtum, ut qui negare id velint, *facerent næ* oſtenderentve, ſecundum Comicum, intelligendo, ut nihil intelligant. Videlicet non eſt hic pene liber, qui non habeat ſuas cruces quibus ſive diligentiam noſtram exercere, ſive mentium humanarum faſtum coercere ſapientiſſimus DEUS voluerit. Certè ita deficit humani ingenii acies, ut quocunque vertant oculi deprehendamus, quæ veritatem apoſtolici enunciati inſinuant, ἐκ μέρȣς γινώσκομεν ϗ ἐκ μέρȣς προφητεύομεν.

§. 2. Eſto nobis Argumento vexatiſſimus ille, quem præſenti ſchediaſmate breviter luſtrare animus eſt, parallelismus vocum duarum, earumque vexatiſſimarum, quarum altera eſt in Ebræo apud *Amoſum* Vatem, altera in Græco apud LXX. & Stephanum ἔνθεον Interpretem, כיון & Ῥέμφαν, qui profectò tam intricatus & difficilis viſus fuit *doctiſſimo Anglorum polyhiſtori Seldeno*, ut cum ipſius ingeniũ non facile ulla fatiget difficultas, tamen hic maluerit ſuam profiteri ignorantiam, quàm cum aliis aut nimium videri audax, aut rationibus aſſurgere minus validis. En vocem ejus ingenuam! *In loco Amoſ. Prophetæ obſcuro, me tam cæcutire ſentio, ut nihil omnino videam.* Hanc Viri magni modeſtiam, anne imitari

tari satius fuerit, quam oneri subdere humeros cui ferundo sint impares, poterat omnino aures vellicare tritum apud Ebræos monitũ ההריסה בענין הוא עוון פלילי וסכנה גדולה quo periculosum esse Magistri indicarunt, sine necessaria præparatione aggredi negotium. Enim vero sunt qui præivere, quorum nobis premere licebit vestigia, quæ si etiam minus feliciter nonnunquam fuerimus assecuti, non recusabimus cedere monentibus meliora. Adspiret interim conatibus benigno numine sanctissima Trias! Tu vero fave Lector humanissime, & hoc quicquid fuerit æqui bonique consule.

§. 3. Ibimus ea via, quam natura rei ostendere videbitur, & ut scias, quis cardo rei, quæve quæstionis sint futura capita, ecce Tibi ante omnia partem sacri contextus ex Amoso exscriptam. C, V. ỷ: 26.

ונשאתם את סכות מלככם ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם:

Adde Græca ex Apostolorum Actibus Cap. VII. commate 44.

Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ μολὸχ καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς

Consonat & ea, quæ à LXX Senioribus nomen habet, per omnia, nisi quod correctiores codices habent pro *ῥεμφὰν*, *ῥαιφὰν*, alii *ῥάφα*. Cœterum multa hic essent, ut apparet, excutienda, quid nempe סכות, quid מלככם, sed hæc transeant tantundem breviter expedienda postmodum. Id nobis jam curandum est, quid sit *Kijun* Prophetæ, quid Græcorum Remphan? hæcque an & quomodo conveniant?

§. 4. De Ebræo Ebræorum primum rogabimus sententias, si fortè domi habeant, quo sapere discant alii. Ex his R. *Salomo Ben Melech* in suo *Michlal Jophi* confert vocem cum Ebr. כונים quod de placentis Reginæ cœli factis & oblatis, est Jerm. VII. שהיו מכינים ומגישים למלכת השמים additque demonstrationis hanc probabilem rationem, forte ab iis dictas placentas לכוין דעתם ולבם וגם, *ad dirigendam scientiam & cor eorum super eis, ad præparandas & faciendas eas recte.* Tuentur hanc

 senten-

ſententiam alii complures , ut ſunt ex Judæis R. D. *Kimchi*, ex Chriſtianis *Pagninus*, *Avenarius*, *Vatablus*. Et ſanè adeo abſurda hæc ſententia non eſt ; & ſi in ſolo textu hebræo maneamus , ab hebræis non poſſit diſceptari ; quando autem *Stephanus* etiam & LXX. ad arbitrium litis ſunt admittendi ; ad alias abire rationes jubemur, nec ſine cauſa quis mirabitur tam facile placentas has ad palatum Lexicographorum eſſe potuiſſe.

§. 5. Aliam quercum excutit, nec ſine plauſu & ſuorum quorundam & noſtrorum, *Aben-Eſra* , qui pro nomine proprio habet , & notari dicit כוכב שבתא quo nomine Saturni ſtella ipſi ſignatur. Venit hic in ſubſidium Lingua Arabica & Perſica, quibus כיואן eſt Saturnus, ex quo deinceps modica inflexione facile fit כיון quam vocem vel ideo ad barbarum ſonum inflexiſſe Prophetam putant , ut barbararum gentium idololatriam vehementius Judæis exprobraret: credunt id & egregiis obſervationibus illuſtrant, viri in hoc litterarum genere excellentes *Arias Mont. Ludov. de Dieu* in Acta Apoſtolorum, *Athanaſ. Kicher.* Oedip. Ægypt. *Hotting. ſmegmat. Oriental. Auguſt. Pfeiff.* Dub. Vex. *Grot. h. l.*

§. 6. Specioſus eſt horum ſermo, & multa magnifice pollicetur, ut ſi ullibi apud Iſraelem labii Iſmaelitici i. e. Arabiſmi & Perſiſmi in ebraiſmo uſus & fructus eſt , hic ille conſpicuus eſſe videri poſſet. Verſiones antiquiores & celebriores , *Chaldæi*, *Syri*, *Aquilæ Symmachi* pro nomine quidem proprio habuerunt, nam immutatum ita retinuere, de cætero autem quid ſpeciatim intelligi exiſtimarint, non conſtat. Sic etiam *Luth.* retinuit *Chiun*, Belgæ & galli Kijun. Sed illam *Aben-Eſra* ſententiam ejusque rationes curatius expendendi infra locus erit.

§. 7. Non æque aut rationum præſidiis aut Patronis ſuis fulciatur eorum oratio, qui ex Ægyptiorum Sacris nomen accerſentes ardentem Syrium ſ. caniculam ſtellam adferunt, quam veluti Numen ab Ægyptiis cultam pro felici inundatione terræ, quia ad Syrii ortum Nilus ebullire & ſeſe effundere incipit, refert *Victorinus Strigelius* Hypomn. in N. T. p. 369. parum enim id convenire cum veteri Phœnicum theologia, jam oſtenderunt *Kipping.* Antiquit. Rom

Rom. lib. I. c. VI. dist. 6. M. *Andr. Beyer.* suppl. ad Selden. de Diis Syris. *Aretii* certè ratio ab affinitate κύων (quam tamen etiam doctissimus *Bochartus* pro fundamento suæ cujusdam conjecturæ, qua Anubim, cum Saturno à Veteribus confusum, hinc exsculpere laborat, constituit Phaleg, lib. 1, c. XV. p. 67.) quæ ab ebræa כיון fluxisse videatur, omni destituitur nervo. Nec firmius concludit ratio à consuetudine Ægyptiorum, qui ab inundatione Nili annum ordiantur, numerentque magnum illum κυνικὸν annum ex 1460. communibus constantem; neque denique demonstratum est, quod ipse ponit כיון ab æstu habere nomen. vid. Glass. Philolog. sacr. Lib. IV. Tract. III. observ. XVII.

§. 8. Qui vel *Mercurium* cœleste sidus, ut in bibliis criticis aliqui, vel *Lunam* intelligunt, quod facit *Vossius* Theolog. Gentil. Lib. II. c. 23. divinant potius, & suis delectantur conjecturis, quam ut ponant aliquid, quod credi sibi velint, aut certè credituros sperare possent alios. Nec suis se tandem Autoribus satis probare potuit Duum-Virorum *Junii* & *Tremellii* in prima bibliorum editione commendata observatio, quando *Chijun*, oppidum propinquum in finibus Ammonitarum postea mutato nomine *Rephan* seu ῥεμφων 1. Mac. V. 57. dictum commemorant. Ipsimet enim sponte in sequioribus editionibus & alibi, præsertim Junius, divortium ab hac sententia faciunt. Nec denique facile audiendi, qui *Herculem* inducunt, à gigantea statura, qua olim pingi solitus est, alio nomine רפא dictum, unde רפאים gigantes. Quod si juvat tamen audire, cur hæc talia ab aliquibus tam audacter, sic illi fantur ex *Lilio Giraldo*: Ægyptiis *Herculem* olim vocatum *Chon*, hanc vocum convenientiam spectare non esse frustra, credere jubent. Verum si ejusmodi nominum in diversis linguis similitudo tantum valet, quid tandem fiet de multis aliis: anne, quod exemplum adfert alicubi August. Pfeiffer. ex *Caplan* faciemus Tigrim, vel aliud crudele quadrupedium genus, sic enim Turcice notare dicunt, nec spernendam censemus adnotationem ingeniosissimi *Seldeni syntag. II. c. XIV. p. 354.* dicentis: *neque verò ita constat Herculem Ægyptium ea voce denotari. Qui primus*

tradidit Chon, forsan male à mutilato τῶ γιγῶν (quod nonnullis veterum Hercules ægyptius est) à Syracusis accepit.

§. 9. Justo forsitan diutius in unica voce hæremus, indicandum erit tandem, quid expensis omnibus, vero fiat simile. Non obtrudam ego doctioribus sententiam, sed dicam quorum rationes apud animum meum plus valuerint. Eorum autem antea injicienda mentio adhuc est, qui cum appellativam significationem eligant, diversis iterum viis rem conficere student. Per Basin explicandam esse vult, & non gratis se velle, prolixe contendit *Junius* in Parallelis; quem sequitur *Tarnovius* commentar. in Amos. & è recentioribus solertissimus *Gussetius* comment. ling. Ebr. *Coccejus* notione affini quadantenus *thecam* vel *loculamentum*. Maxime abit à vero *Theodotion*, qui ἀμαυρωσιν obscuritatem, nec minus aberrat Theophylactus, qui τυφλωσιν cœcitatem, proxime accedunt, &, si rectè judicamus, rem tangunt acu, qui cum *Marina* per *apparatum* reddendum opinantur.

§. 10. Videlicet cum id concessum iri ab æquis rerum æstimatoribus sperare possimus, quod (1) is commodissimus debeat haberi modus, qui ipsius ebraismi s. linguæ S. genio maximè nititur, nec nisi proprii fundi paupertas nos adigat, ad linguas cognatas delabitur. (2) qui textus utriusque parallelismum dilucide ostendit, ac violentam dilacerationem quam fieri potest maxime cavet; non possumus non pollicem premere, sententiæ ultimo commemoratæ, ut dicamus, appellative sumta voce indicari *dispositionem, ordinem, apparatum, coaptationem.* Admittit id ipsum significatio radicis כון genuina, quæ in formis activis Piel & Hiphil est *aptare, disponere, parare, apparare, constituere*: quemadmodum itaque alias à קום ex forma Piel est קיום confirmatio, statio, à חוב חיכו debitum & alia multa Rabbinis usitata, ita etiam hic analogia producet כיון. Textus Hebræus omnino id suadet; cum enim dicit כיון צלמיכם *imaginum vestrarum* in plurali, per appositionem id intelligi nullo modo potest, quod illi dicere debent, quibus proprium est nomen, ob diversitatem numeri, non diceretur proprie *Kijun imagines vestras*, cum Saturnus unicum idolum sit. Idem hoc valebit contra illos, qui Remphan Actorum

rum conjunctum volunt, cum voce τύπες, contra communem & receptam distinctionem. Nec hoc tollunt dubium ea quæ Dievius monet, scilicet pluralem adhiberi numerum, quia simul respiciat hæc vox ad סכות vel tabernaculum antegressum; hoc enim non solum fuisse Tabernaculum Idoli, Molechi, sed & ipsum Idolum tanquam imaginem cæli, ut adeo hoc צלמיכם ad utrumque idolum antecedens sit referendum. Sed vide Lector B. an hæc facile credere possis esse tam firma, ut plane satisfaciant, & considera accentuationis constitutionem, an ea Dievio patrocinetur, utrum vero minus?

§. 11. Porro si Stephanus conferatur ejusque rationis nexus attendatur paulo penitius, ille ultricia in gentem Judæorum judicia commemorans, dixerat Deum eos tradidisse, ut exercitui cœlorum servirent, atque hic ipse cultus cum per כיון צלמיכם designetur fieri non potest, ut כיון unicum idolum indicet, minus alias dixisset Stephanus in sua probatione, quam res esset, quamque in prolixa exprobratione ipsis imputaret. Potius ergo huc referendi illi ipsi τύποι, quos Lucas meminit, iisque dicendum est respondere כיון Prophetæ, quod, ut pulchre ad mentem nostram hic loquitur *Ligtfoot*, fuit forte repræsentatio totius exercitus cœli in una serie seu acie disposita, vid. Ezech. IIX, 10. stellis forte aliisque figuris variegata, quæ hunc vel illum planetam repræsentarunt.

§. 12. Aliud insuper accedit incommodum, ex verbis Stephani divinitus prolatis in eorum redundans sententiam, qui vocem Kijun pro cujusdam Idoli propria obtrudere allaborant. Est nempe in Amos. vate is verborum nexus, ut vox Kijun ab istis verbis כוכב אלהיכם separetur plane per accentum distinctivum majorem, quem in accentuatorum scholis athnachum vocant, maximum intra versum distinguendi valorem ei tribuentes. Si nunc Lucam Sancti Stephani verba referentem evolvamus, verborum cohærentia inspicienti hoc se offert modo: καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν. Hic non monitus etiam deprehendes, arctissime connexa, quæ divinus vates maximè distincta pronunciavit, si per Kijun proprium intelligas nomen, idemque cum Remphan Evangeli-

geliſtæ. Hoc num accurato ſacrorum textuum ſcrutatori admittendum ſit, non dubito, quin dubitare quis omnino poſſit ac debeat.

§. 13. Supereſt ut adverſæ partis rationes quasdam videamus & ad eas reſpondeamus. *Herculis*, *Lunæ*, *Mercurii*, *Caniculæ* patronos nunc non morabimur, ſed qui pro *Saturno* pugnant rationibus ſuis non deſtituuntur; quin ita diſputant, ut facile permiſſuri ſimus, ſi quis eorum rationibus aſſurgere velit, ſatis habituri, ſi modeſte indicaverimus, quod non vana ſpecie ipſis opponi ac reponi poſſit.

§. 14 Ajunt proprium eſſe nomen, inde conſtare, quod à Stephano nomen proprium aliud ſubſtituatur. Verum enim vero, tantum abeſt, ut ea hujus argumenti vis ſit, quæ noſtræ poſſit obeſſe ſententiæ, quin potius illud invertentes ex hoc ipſo concludamus, & jam dum in ſuperioribus concluſiſſe merito arbitremur, vocem Kijun, absque violenta ſatis Hebræi textus explicatione & dilaceratione, propriam in Amoſo eandemque cum *Remphan* dici non poſſe, cum in loco Actorum connectatur cum iis, à quibus in Amoſo Kiun plane legitur ſejunctum. Attamen erit quærendum in ſacro vate nomen, quod *protomartyris* Remphan exprimat. Id ſi ſacer textus haberet, retinendum eſſe accipiendumq; non nego, ſed quærendum, cum non habeat, & ſubſtituendum, quod ipſe non ſubminiſtrat, quis quæſo affirmare auſit? Sed unde tandem accerſendum Remphan, ſi originem ex Amoſo ducere nequit? Explicari eo ſpecialius exiſtimamus, quodnam fuerit præcipuum *Idolum* in illa כיון vel diſpoſitione; id autem fuiſſe Remphan ſeu Saturnum, conſtare ex traditione potuit Judæis, verſionis Græcæ autoribus, confirmata deinceps τῇ θείᾳ ἐλλάμψει ſ. inſpiratione apud Stephanum, quod quemadmodum alias, in aliis etiam non recedentibus à veritate, juſta ex cauſa factum eſſe, ab eruditis paſſim obſervatur, ſic nunc quoque ratione non caret, præſens illius verſionis retentio; Stephanus quippe non ſolum cum Judæis ex verſione ab ipſorum Synedrio comprobata recte egit, ſed etiam efficacius in ruborem refractarios dare potuit, dum Idolum gentilitium ex propria ſuorum confeſſione & verſione à patribus cultum fuiſſe demonſtravit. Nec eſt, ut æquum re-

rum

rum æstimatorem, traditionis mentio magnopere teneat ſuſpenſum, non enim infrequens aut novum deprehenditur iſtis LXX. de ſuis vel ſuorum placitis nonnihil textui ſacro interſerere. Exemplo jam eſto unicus locus Genes. 20. vers. 18. quem hunc in modum LXX. reddunt: ὅτι συγκλειών συνέκλεισε κύριος ἔξωθεν πᾶσαν μήτραν. Unde inſertio vocis ἔξωθεν? Concordat cum traditione quod obſtructi fuerint uteri contra coitum. Bava Kama fol. *92.* 1. Verba pene ſunt Ligtfooti in addend. ad Horas *1.* Cor. IX. quem pluribus vide, ſi placet. Quod ſi tamen omnino quis tam rigidum eſſe contra LXX. animum obfirmaverit, ut religioni ſibi ducat aſſerere, viros θεοπνέυςυς ex iſtis (quod tamen de aliis ſcriptoribus negari minime poteſt) aliquid deſumſiſſe, quod in Ebræo non fuerit lectum; ei per nos non invidebitur, ut dicat eſſe hanc vocem ex Actis in LXX. illatam, ut in aliis nonnunquam locis viri eruditi factum fuiſſe contendunt, ab illis quibus curæ fuerit, ut magna his LXX. conciliaretur atque conſtaret autoritas. Id tamen ſimul monemus, ejusmodi opinionem non eſſe facile probandam, niſi aliquis etiam, vel unicus ſaltem producatur codex, qui talem vocem, pro ſpuria agnitam non exhibeat.

§. 15. Dicunt porrò: Remphan, cui & nos ſubſcribemus infra, notare Saturnum, huic autem planetæ nomen eſſe Kijun, ex Lingua Perſica & Arabica evinci, teſtantibus hodie Lexicographis, *Caſtello* aliisque, quibus ריואן eſt *Saturnus. Diligentior* adhuc eſt Ludv. de Dieu in annotat. ad h. l. ex hebraiſmi etiam collatione oſtendens, ſententiæ, aliqua momenta poſſe accedere, ſic כין ait in Kal eſſe Ebraice *aptari*, *diſponi*, arabice & ſyriace, *fieri*, in Piel & Hiphil ebr. *aptare*, unde Piel in lingua Arabica & in Syriaca hiph. notet, *facere*, *exiſtere*, *generare*, *naturam inducere*, hinc porro כינא ſyris eſſe naturam, & conſequenter concludit Kijun eſſe eam *virtutem quæ exiſtentiam*, *naturam*, *aptitudinem*, *& diſpoſitionem rebus omnibus tribuat*, hanc ipſam cultam ſub *Saturni* nomine fuiſſe, qui generationis omnis & corruptionis autor habitus, Platonicis mens illa divina, quæ cœteras complectitur, Orpheo Θεῶν πατὺρ ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν fuerit dictus. Sed ℞ (α) κρινόμενον eſſe, an tam facilem eſſe deceat linguæ ſanctæ interpretem, in exoticis

B linguis

linguis, quacunque vel levissima occasione vocandis ad subsidium. *Gussetius* certe tenue vacillansque subsidium, & si nimium fideris, fallaciam ingentem frequentemque inde advenire judicat, cujus locum aliquem elegantem ex *commentario Ling.* Ebr. p. 6. b. de lingua Ebræa generatim, huc transcriberem totum, nisi paginæ angustia prolixos nos esse vetaret. Ostendit certè ex linguis etiam occidentalibus hodiernis, *Gallica*, *Germanica*, *Anglica*, vocem migrantem in linguam aliam, aliam sæpe mentem capere, ut, qui in hac lingua ex alterius usu æstimare vocis sensum velit, turpiter sit sæpe hallucinaturus: quæ quidem etsi minime id evincere putemus, ut omnis sit linguarum orientalium inter se collatio rejicienda, facile tamen persuadent, multos, dum in ejusmodi excursionibus magnopere sibi placent, non parum sæpe sibi ipsis in veris sensibus investigandis obesse. (β) Vocum ad res & rerum ad voces accommodationes possunt esse variæ, atq; hinc explicatio etymologica nimis scrupulosa, potissimum in propriis nominibus, sæpe fallit; documento est hæc ipsa vox, quam Lexicon Arabicũ, cui Camus nomen, *explicat quod designet virũ rigidum, austerum* proprie prohibitũ, ad quem accessus sit prohibitus ob morositatem & morum difficultatem; quod ad Saturnum eadem facilitate applicatur, quod eo non alius Planeta sit inclementior. Eccui difficile esset, sic ex quovis quodvis sæpe efficere? (γ) Est adhuc differentia inter כיואן & כיון & quare (δ) Idolo Ægyptiaco nomen Arabicum aut Persicum indidisset Propheta?

§. 16. Ad alterum *Remphan* veniendum est, quid illud sit & unde petendum; Ignem fatuum fortassean dixeris, qui tot sui spectatores ad tam varias vias dispersérit & distraxerit. Mori serviendum & videndum, quid ferant virorum doctorum ingenia, dabunt utique, quod quis seligere sibi possit, dabunt etiam, ex quibus documentum capias, quantum sæpe oberrent sapientes, cum seposito simplicis veritatis studio ad sua φιλολογȣμένα delabuntur. Id vero primum si vis observa, diversam esse vocis ῥέμφαν scriptionem, unde illud *Drusii* Comment. ad voces Ebræas N. T. *non magis Chamæleon colore, quam hæc vox in scriptura variat.* LXX. legunt ῥαιφᾶν, Syrus ῥεφάν, Arabs ῥαφαν

φὰν, Æthiops ῥεφαν, inveniuntur quoque ῥομφᾶ, ῥαμφᾶ, ῥεφᾶ Cœterum nobis hæc vox

§. 17. I. non est Græca, quod voluit Christophorus à Castro, notatus ideo & refutatus *Cornelio à Lapide.* Equidem id notum est, vetustos Græcos Saturnum vocasse ῥέμβων, unde etiam ῥέμβεσθαι Hesychius in Lexico Græco format, quod notat γυρεύειν vagari, circumagi, notione ad Saturnum satis accommodata, quippe qui loco inter astra erratica supremo positus est. Sed hæ ipsæ voces, in oriente Patriam habentes, in Græciam traductæ non immerito censentur. vid. Kipping. Antiquit. Rom. Lib. I. c. VI.

§. 18. Non est II. facile admittendum ex ἀβλεψίᾳ LXX. ortum ex Ebr. כיון, cum, erasa forsan vel evanida lineola ꝯ כ inferiori, legerint ר, quod multis placuit viris magni nominis, *Brenzie, Mercero, Forstero, Drusio, quorum ultimus, dubitari ea de re amplius, nefas esse,* pronunciat nimis audacter, virosque doctos frustra sudare Comm. in voces Ebr. N. T. & quæst. Ebr. cit. l. qu. *66.* existimat; quam sententiam quidem tantum abest, ut cum aliquibus putemus suggillandam, ut potius existimemus, eam maxime probabilem fieri posse, si de sola τῶν LXX ἀκριβείᾳ in vertendo ageretur, adesset enim omnino exemplum simile, hoc ipsis crimē fortiter impingens, cum Nahum Cap. I. *6.* in voce כאש sicut ignis, legerunt ראש caput s. princeps, cum vertunt ἀρχὰς, Principatus. Interim cum à Luca ejusmodi errorem comprobatum fuisse, non facile velimus dicere, nec sufficere videatur aut necessarium esse cum Coccejo, *quod Lucas reliquerit, quod erat in textu, quia ad rem nihil interesset, quomodo nominaretur Deus falsus & fictitius, modo non honoraretur ut Deus verus*; cum etiam illud כיון adhuc multum differat a ῥεφᾶν vel ῥέμβαν, & alia quoque obstent, malumus nos quidem hanc sententiam dimittere, prolixius refutatam à Corn. à Lap. Calov. & aliis.

§. 19. Pulchrum id cuilibet quod quisque invenit, ita non invidebimus *Cornelio* suum εὕρημα, quod an firmitatis aliquid habeat, lector viderit. Fatur ille hunc in modum: *Kijun & Kephan idem est quod Rephan*, eo quod hoc Idolum primitus nominatum & cultum ab Israëlitis & Persis, eorum lingua dictum sit

 Kivan

& *Kephan*, quam vocem ut barbaram cum non intelligerent imperitiores Hebræi sequiorum temporum, levi unius literæ permutatione sua lingua vocarunt illud *Rephan*, id est *gigantem*, quomodo Syri vocant, Deum *gigantem seculorum*, quia ipse ut Gigas omnia mundi æque ac temporum spatia sua immensitate ambit & complectitur; aut certe Rephan, id est *sanatorem*, q. d. *hic est*, *qui nos sanat & salvat*. Doctiores tamen Hebræos putat retinuisse *Kevan* originale quoad literas, & levi vocalium mutatione vocasse כיון Nos id saltem dicimus, inter conjectores Cornelium posse tolerari, firmi autem hactenus afferri nihil, quod si enim primitus sub nomine Kivan & Kephan notum & cultum hoc Idolum fuit Israelitis, qui deinde aut universis adeo ignotum esse, aut ob rudis plebis ignorantiam in vocem plane aliam, nec sensu convenientem mutari potuisset? Ad hæc cum LXX. seniorum versio non præcipue in usus Judaicæ Gentis fuerit elaborata, quid proderat in gratiam græcè legentium nomen Ebræum vel Persicum in ebræum aliud mutare?

§. 20. *Grotius*, quem sequitur *Friedlib*. h. l. narrat Saturnum, quem cum *Aben-Esra* etiam per Kijun intellexerat, Syris vocatum fuisse רמון *2*. Reg. V, *16*. cujus cultus in Oriente latius sparsus fuerit. Nomen ait, inde esse, quod sit, ut Tacitus loquitur, altissimo orbe, pronunciatum autem etiam fuisse *Remvan*, quod Græci omisso digammæ usu scripserint Ramphan vel Remphan; Huic si quis quoad hanc vocem subscribere velit, nos non habebit repugnantes, Dn. Calovius coactius esse judicat. Æque profecto tamen probabilis est, ac illa altera *Ludovici Capelli* opinio, (qua tamen ne sibi quidem satisfieri ingenuè profitetur) quando refert secundum Diodorum Siculum Lib. I. Histor. Regem Ægypti quendam fuisse, nomine Remphin, filium Κέτνα., quem Græci Proteum vocant, circa id tempus, quo Jacob cum familia in Ægyptum descendit, qui plurima pecuniæ summa collecta mortuus fuerit, XL. myriadibus talentorum post se relictis. Ille ergo Remphis *ait*, siquidem is est, qui Josephum Ægypto præfecit, videtur ab Ægyptiis ob servatam Ægyptum cultus fuisse pro Deo, quemadmodum ab iis culti Apis & Osiris. Idemque forte ab

Israe-

Israëlitarum Idololatris nonnullus cultus fuit, ad Ægyptiorum imitationem, quorum idololatriam Israëlitæ in vitulo aureo procul dubio imitati sunt. Pergit hariolari: *Et forte iste Remphis fuit Ægyptiorum Apis, quem bovis figura coluisse videntur Ægyptii ob somnium vaccarum, quo de annonæ statu præmonitus fuit.* vid. ejus spicil. ad Act. A. VII.

§. 21. Illustris *Scaligeri* derivationem à פעם & רעם unde emergit Jupiter βροντεὺς aut ζεὺς βροντιαῖος lib. 1. Observ. in Manil. celeberrimi idem Ligtfooti sententiam, quæ aut ex Græco & Ebræo vocabulis רום & φαίνω putat deducendum, ut significet *altam* φάσιν seu *repræsentationem* videl. astrorum seu idolorum, vel ex רום & פנים eadem significatione, de quibus in Comment. ad Act. Cap. VII. aliorum denique argutias, qui cum in aliquibus codicibus legerent ῥομφα reperisse sibi visi sunt ebraicum רום פה *altitudo oris*, & suspicantur hoc idolum habuisse *magnum celsumque os*, qualia habuere pleraque idola, quæ oracula olim edidere, ut *Corn. à Lap.* narrat, se vidisse Romæ in Vaticano, ac tale esse celebre illud, quod juxta Ecclesiam S. Mariæ in schola Græca sive in Cosmedim visitur, & vulgo vocatur *Bocca de la verita* os l. oraculum veritatis, ad ejusmodi inventa referimus, quæ testari possunt, non defuisse viris doctis facultatem augendi mundum novis sententiarum monstris. Quo etiam *Samuelis Petiti* observatio pertinet in variis Lectionibus c. 1. ubi ex Remphan facit Rephaim, & hos confundit cum מתים P. S. C. VI. אכלו זבחי מתים dici putans Saturnum *mortuum* quod inter καταχθονίες referatur, hunc in re seria ludere *Pfeifferus* D. V. h. l. judicat.

§. 22. Si de re tandem ipsa instituatur quæstio, novum dissentientium catalogum possemus texere, sed has res prolixius perituris illinere chartis, vix fuerit operæ precium. Videsis ergo breviter, totum planetarum circulum & in eo errantes autores, πλανῶντας ipsosmet sæpe & πλανωμένες. Jovem arripuit, ut vidimus, Scáliger & Riebera. Hunc sequitur *Mars*, cui etiam non deesse suos Patronos deprehendes apud Calov. Bibl. Illustr. in Amosum; Pro *Luna* pronunciat Vossius Theolog. gentil. Lib. VII. c. 23. Pro

Venere, *Vrania s. Lucifero* Mercerus, Cornel. à Lap. ex antiquioribus Hieronymus, Remigius, Albertus M. Beza, Lyranus. Pro *Mercurio* quidam notati Bibl. Critic. Tom. III. p. 1043. *Solem* solum ex Planetarum numero forte voluerunt exemtum; de eo enim interpretantem vidi neminem. De *Saturno* deniq; summo Planetarum, summi viri Lud. de Dieu Com. ad Act. Salmasius de annis climacter. p. 597. Daniel Heinsius L. V. Ex. sacr. Cap. III Cal. Bibl. ill. in Amos. Pfeiff. Dub. vex. h. l. De *Hercule* tandem, *Junone Pomona*, & aliis forte monstris nihil nunc dicam, quæ nescio quibus fidiculis huc ingeruntur.

§. 23. Tempus est, ut nostram quoque adjiciamus symbolam. Monuimus antea, quibus inducti rationibus, existimaverimus כיון appellative capiendum. Hic ergo porro dicimus & ex parte repetimus: Remphan hic apud S. Lucam designare præcipuum aliquod idolum ex illo apparatu seu dispositione à Propheta commemorata; de cœtero vocem ῥεμφὰν esse Ægyptiacam & Saturnum notare, nobis tamen adversum etiam minime ducentes, si cuidam forte placeat ex ipsa Judæa vel ejus confiniis talia repetere, quod *Grotium* fecisse diximus §. 20. hujus disp. nec illud porro absurdum censemus, aut nostræ sententiæ detracturum, si natalibus in Ægypto vel Judæa semel constitutis alio etiam excurratur, non ad rapiendas sed legitimo modo investigandas ac illustrandas denominationis causas, *vel ex historia*, quale tentasse quid *Capellum*, eodem §. 20. annotavimus, *vel ex aliis linguis orientalibus*, quo clarissimus Dievius operam applicuit, ex arabismo adferens nonnulla, ut illi natales vocis vendicet, nimirum רף arabice idem esse ac movere, agitare, nomen autem ejusmodi vocari ῥεφ, quod apprime quadrare putat in Saturnum, cui ejusmodi *virtutem motricem* veteres tribuerint, quæ existentiam, naturam, aptitudinem & dispositionem det rebus omnibus. Accederet deinde terminatio græca (α) ut esset ῥέφα cum addito in fine (ν) quod peregrinis sic addi consuevit, ut in voce Salomon ac infinitis aliis. De (μ) in medio sic putat, esse illud pro (ν) euphonice, quia sequitur (φ) nun autem requiri pro Dagesch, sicuti Syris fit familiare, ut e. gr. אנת pro אתּ &c. dicant. Veremur tamen ne Vir celeberrimus sit hic nimium criticus, præter necessitatem, nec enim, omissis aliis, quæ displicere præterea possent, omnes arabicè docti facile

ad-

admittent, per analogiam grammaticam fieri posse, ut hoc genus nominum ex surdis, ut verba hæc ipsis audiunt, formetur, quod observat M. Andr. Beier suppl. ad Seld. de Diis Syris ad cap. II. syntagm. II. p. 326. qui etiam apponit rarissima esse verba, quibus Arabs & ægyptius unam eandemque significationem tribuant. Adjicimus & illud, quid causæ esse potuerit pro nomine ignoto arabico s. Persico, quale כיון Dievius agnoscit, aliud Arabicum æque peregrinum adsciscere.

§. 24. Itaque manebit hactenus, ægyptium esse vocabulum potius ῥηφάν, quod apud *Scholiastem Coptum*, testibus *Claud. Salmasio*, *Hottingero*, *Pfeiffero* aliisque, deum temporis i. e. Saturnum denotat. Cumque ab his summis viris res in expedito posita esse videatur, addemus saltem rationes, quibus *Hottingerus* in Primitiis Heidelbergensibus de Idolographia veterum illam confirmat p. 392. ubi allegat, 1. autoritatem versionis N. T. Coptici, quæ ῥεφαν habeat; 2. Consensum tum commentariorum copticorum in C. VII. Act. tum Lexici Arabico-Coptici, quod 7. Planetas ordine recenset, & inter eos Saturnum, quos etiam invenies apud Diev. super locum Amosi. Nec tamen molestum fore speramus lectori b. si ex eodem huc quoque peregrinorum nominum transferamus catalogum, hac serie positum: πιρη Sol, πιια Luna, ρηφαν Saturnus, πιζευς Jupiter, μολοχ Mars, σουρωτ Venus, πιερμης Mercurius.

§. 25. Nunc vide, quomodo sublata omni propemodum difficultate Lucæ cum Amoso conveniat. Verbis illis in hemistichio priori ונשאתם את סכות מלככם exacte respondent in græco καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ μολὸχ. porro quando Propheta habet כיון צלמיכם id commode admodum Stephanus exprimit unica voce τύπους, quæ imagines affabre & ordine quodam dispositas etiam sua natura infert. In parte commatis posteriore ככב אלהיכם habet sibi respondens in græco ἄστρον Θεοῦ ὑμῶν, adjecta, ut visum, expressa determinatione, qualis hæc stella fuerit, Remphan scilicet, quem inter Planetas, מזלות & כל צבא השמים (2. Reg. XX. 5.) etiam Idololatrico cultu ebræos prosecutos fuisse, dubium non est. Et quod denique hic negligi minime debet,

depre-

deprehenditur simul suavissima inter utrumque divinæ mentis interpretem convenientia, quoad vocum ratione sensus inter se cohærentiam & distinctionem, quale secus quid in nonnullis aliorum sententiis fieri, superius indicatum fuit.

§. 26. Cum autem sede sua vocem כיון & nostra deturbet sententia, eam per τύπους expressam statuens, non sine fundamento objici videri posset, quomodo in tanta vocum trajectione accentuum haberi ratio & debita connectendi & dividendi sensus harmonia servari potuerit. Ast tenendum hic probe volumus, quod variæ præstantissimorum Interpretum observationes dudum docuerunt: esse in more positum Spiritui S. Veteris T. dicta non semper κατὰ πόδα in N. T. exprimere, sed aliquid mox addi, vel omitti, mox synonymas phrases adhiberi, mox verba transponi, sensu saltem genuino ac eodem cum vetustis oraculis retento. Has itaque mutationis species omnes occurrere in præsenti oraculo credimus, absque omni sensus discrepantia. Breviter eos, ad institutum licet non omnia pertineant, recensebimus Primo, Amosus comma 27. his concludit verbis: אמר יהוה אלהי צבאות שמו quæ noster omittit Evangelista, addens è contra vocem Remphan, non extantem in Vate, sensui plane nihil, ut apertum est, inde derogato. II. cum Vates habeat לכם id Novi T. Interpres, phrasi synonyma explicat, προσκυνεῖν αὐτοῖς, sibi enim idolum facere, idem est, ac si diceres, fecit idolum, ut illud adoret, III. demum כיון צלמיכם per τύπους transpositū putamus, etiam ut in reliquis sensu adhuc nihil quicquam, violato, neq; valore distinctionis everso, manet enim adhuc, sicuti in Vate legimus, distinctum כיון צלמכם & ככב אלהיכם sensui autem vel minimum hinc decedere, quis asseruerit præjudiciis vacuus? Consideretur quid possit diversitatis intercedere talia proferenti: *suscepistis tabernaculum Molechi, apparatum imaginum vestrarum; sidus idoli vestri* (Remphan) consideretur, inquam, quæso, quid diversitatis esse possit ab eo hunc in modum dicente: *suscepistis tabernaculum Molochi, & sidus* idoli vestri (Remphan) *apparatum imaginum vestrarum.* Sed ad reliqua pergimus.

§. 27. Posset id cumprimis circa rem ipsam scrupulum move-

movere, qua ratione Saturni cultus Iſraelitis in deſerto imputari poſſit, cum ejus nullibi inter facta & peccata populi fiat mentio, Moſe ſolam μοσχολατρείαν nominante, non celaturo profecto rem ad omnem poſteritatis memoriam turpem, ſi ea facta fuiſſet. R. (α) vitulum in deſerto conflatum שור bovem nominat Pſ. 106. 20. Bos vero arationis præcipuus actor, Deum agriculturæ autorem & præſidem referebat; is antiquis gentilibus fuit Saturnus, quem ferunt in Italia Janum vivendi rationem & agrorum cultum docuiſſe, cui pro accepta iſta diſciplina dimidium ſui regni dederit Janus. Hinc cum conjuge Rhea pro Deo fuiſſe habitum, quod in Italia plantationes & inſitiones & educationes omnium arborum, omniumque fructiferarum rerum culturam docuerit, fabulis traditum eſt. (β) Addi poteſt, memorari quoque cultum *Baalpeor* Num. XXV. atque eo tempore hæc quoque facta poſſe cogitari, cum *Joſeph* Lib. IV. Antiquit. c. 6. referat, Iſraelitas tunc non unum ſed multos Deos coluiſſe. Hanc ſententiam defendit *Campeg. Vitringa* Obſer. SS. L. II. Cap. I. Quanquam ne hæ quidem reſponſiones ſint neceſſariæ, quippe quæ tum demum adhibitæ valere poſſent, ſi neceſſario ad annos 40. migrationis in deſerto hæc eſſent referenda, de quo cum nobis ſecus videatur ſentiendum, & hoc reſpondendi onere ſuperſedere poſſumus.

§. 28. Scilicet quæſtio eſt, hic non negligenda, quorſum Amoſi verba ונשאתם וגו ſint referenda, utrum in futuro tempore exponenda, ad inſtar prædictionis Propheticæ, ut ſenſus ſit. Ideo portabitis vobiscum idola veſtra in captivitatem, (ob contumaciam videlicet deſcriptam) quæ in pœnam vobis obtinget. Quod cum faciendum arbitratus eſt *R. Salomo*, ſane difficultatem de tempore hujus Idololatriæ abſtuliſſe omnem cenſeri poterat. Verum non patitur verbi translatio apud Lucam, quem ut Rabbinus inſpiceret, non poterat teneri: non patitur etiam Protomartyris ſcopus diligentius conſideratus, quod cuivis textum inſpicienti patet. Neq; tamen ideo neceſſe eſt, ut cum nonnullis hæc tantum ad 40. illos annos reſtringamus, in deſerto transactos, ſed putamus potius comprehendi, omnia idololatriæ mo-

menta

menta & incrementa; quæ inde à Vituli cultu secuta sunt, usque ad Amosi tempora. Distinguitur enim certe illa idololatria, ad quam traditi à Deo dicuntur, ab ipsa μοσχολατρείᾳ tanquam causa, & distincta hæc notantur accusationis capita, quod neque tum uni Deo servierint, & ex eo etiam non raro progressi sint eò idololatriæ, ut Molochi tabernaculum tulerint &c. Atque sic, intra sancta ejusmodi peccatis eos contaminatos fuisse, tutissime omnino asseritur.

§. 29. Vel tribus, quod ajunt verbis, tangendi hic sunt inanes Judæorum insultus, qui cum contra libros N. T. eorumque divinam autoritatem disputant, in ejusmodi locis reperisse videntur, non quod pueri in faba. Est inter eos notissimus *R. Isaac Ben Abraham*, in suo חזוק אמונה s. firmamento fidei à Wagenseilio noviter producto, is magno cum strepitu hoc agit, ut erroris arguat Scriptorem N. T. quod ingerat vocem ῥεφὰν, non inventam in ebræo. Infirmum profecto firmamentum Judaicæ cœcitatis; nam generatim ut respondeamus, contra suam gentem pugnant, atque adeo in viscera propria sæviunt perfidi, hoc & similibus argumentis. Ipsorum enim seniores LXX ῥεμφαν primum ingesserunt, qui quo jure id fecerint (si utique κατ' ἄνθρωπον foret disputandum), ipsi viderint, certe scriptoribus N. T. quod illos fuerint secuti, vitio verti ab istis non debet. 2. *Si* quæ omnino in verbis esset mutatio, quæ hic valde est exigua, nulla tamen in sensu. Speciatim ad hunc locum Isaaco respondet *Müller* Judaismo p. 1351. cujus tamen quoad conciliationem omnia ibi posita non probamus. Sufficiunt quæ hactenus disputata sunt, in Ebræo sc. esse nomen generale appellativum, in græco addi speciale proprium Idoli ex traditione, divina inspiratione confirmata. Et reliqua ita plana fecisse credimus, §. 26. 27. ut nodum in scirpo quærat, qui hic multas sibi difficultates fingere velit.

§. 30. De סכות ab initio commatis hæc pauca placet adjicere. Appellativum id esse æque ut *Kijun*, agnoscunt *Symmachus*, *Aquila*, *LXX*, *Vulgatus*, *Junius*, *Coccejus* & alii plurimi, quid? ipse Θεόπνευστος Lucas in loco Act. qui sub manibus est, id appellative accepit. Quanquam proprium esse, formæ singularitas persuase-

suaserit *R. Salomoni*, *Kimchi*, *Chaldæo*, *Luthero*, *Chemnitio*, *Vatablo*, *Schindlero*, *Ariæ Mont. Mercero*, *Müllero* in Judaismo & aliis magno numero. Inter illos, quibus appellativa significatio placet, vertunt aliqui, receptionem seu obedientiam regis vestri Jeroboam; vel potius, idoli vestri receptionem vel obedientiam assumsistis, apud Mercer. in Amos. Verum in re manifesta vix opus verbis, recte vulgatus *tabernaculum* LXX. cum Stephano σκηνὴν, ab ebr. סכך. *Seldenus* de Diis Syris lecticam intelligit, in qua portarint numinis imaginem. p. 98.

§. 31. De Molocho, ad quem respicere hic censetur Propheta in voce מלככם; pleni omnes sunt libri, qui tamen vel diligentissime excussi, vix alium dabunt fructum, quam ut doceant lectorem, quod idolum fuerit Moloch, certo definiri non posse. Fuisse tamen *Saturnum* atque adeo idem cum Remphan, non persuadent rationes à Grotio aliisque subministratæ; nam ut maxime, Saturnum victimis humanis cultum à gentilibus fuisse, quod etiam de Molocho ubique fertur, *Herodotus* & *Lactantius* sunt autores; constat tamen non minus aliis etiam humanas hostias fuisse immolatas. vid. Morn. de verit. relig. Christ. c. 23. Nos aliorum sententias non cumulabimus, *Solem* autem intelligi, probabiliter cum Gerhard. Joh. Vossio L. II. Theolog. Gentil. c. V, Lud. de Dieu ad Act. VII. Coccejo ad Sanhedrim, Rossæo **Gottes-Dienste der Welt** p. m. 890. & aliis bene multis nunc defendemus. Id si placet adde: de forma Molochi certi nihil constare, quæ tradit Nicol. Lyranus ad Jerem. c. VIII. & Ezech. c. XVI. & Fagius in Levitic. ex ebræorum monumentis, de statua 7. cubicula continente, viris solide doctis non probantur, recte ait Dieter. Antiquit. bibl. p. 21. confer de hoc idolo Selden. Syntag. I. de Diis Syris c. 6. ubi ex caliginosa antiquitate, Rabbinorum testimoniis, in illius cultum & formam inquirit, præter alios ubique obvios.

§. 32. Sed redeamus ad nostrum ῥεμφὰν, de quo id dubii superesse videtur, quomodo cum origine sua, quam habuit in Ægyptiorum ῥηφαν, & unde longius nonnihil ac licentius deflexerit, redigi in gratiam posset. Primum; ad vocalem (η) in (ε) mutatam

quod attinet, id nemini tam magnum videri posse credimus, ut contra natales vocis, exinde concludendum putet, si considera-verit vocalium harum pronunciationem maxime affinem, aut quod plurimis placet, plane eandem, ut videre datur ex Eustathio lib. I. Iliados, cum τὸ βῆ μίμησιν esse ait, προβάτων φωνῆς confer H. Stephanus in Thesauro & in Paralip. Sylburgius in Gramm. qui rem omnem explanat acute & breviter, ostenditque ex Platone, veteres (ε) usos fuisse pro (η) sicut ο pro ω, cujus rei argumentum oculare è veteri nummo monstretur, in quo significatum fuerit ΑΘΕΝΑ pro ΑΘΗΝΑ *Minerva*. Quem veterum morem etiam comprobat ꝫ (η) apud Latinos in (e) & rursus ꝫ (e) latinorum, in (η) apud græcos mutatio v. gr. λέβητες lat. *lebetes* & contra *Serenus* in græc. Σερῆνος vid. Gualtper. Gramm. maj. p. 4. Hanc pronunciationis confusionem & manantem inde discrepantem quoque scriptionem, auxerunt magis magisque vel locorum diversitas, vel temporis decursus, causam præbens, ut purius alii, alii impurius vel obscurius aut clarius earundem vocalium efformarent sonum, prout variæ inter Græcos dialecti testantur. Neque mirum est, id accidisse circa (ε) & (η) cum etiam pro ipso (ι) clarius & purius (i) sonante, in eadem dialecto progressu temporis (ε) quandoque adhibuerint, testante Platone in *Cratylo fol. 418. edit. ser.* Nec aliæ linguæ ab ejusmodi mutatione immunes sunt, v. gr. quod in Ebræa Num. 26. 20. legitur הַשֵּׁלָנִי hoc 1. Chr. 9. 5. effertur הַשִּׁילוֹנִי Qui latina cupit, adeat *Voss. de art. Gram.* lib. I. c. 12. p. 55. 56. & producentem eadem ex eodem celeberr. *Danzium* Literat. §. 6. l. U. p. 45. ubi etiam præter עִמָּנוּ אֵל græce in Ἐμμανουήλ Matth. I. 23. mutatum, alia invenies Ebræa, Chireck parvum apud Græcos in (ε) mutantia. II. quod pertinet ad insertionem ꝫ (μ) eam facile in nomine proprio excusabit euphonia, præcipuè id græcis facile condonabitur labiis, tale quid amantibus, & in fine potissimum vocum dantibus frequentissima exempla v. gr. נַפְתָּלִי Matth. 4. 15. Νεφθαλείμ. Si tamen quod res est, hic dicere debeamus, malimus pro genuina lectione agnoscere illam

τὴν

τῶν LXX ῥαιφὰν, vel lubentius adhuc ῥέφαν, quam Theodoretus exhibet quæst. 25. in Lev. & Seldenus de ea sic pronunciat: *pro ῥεφὰν stant plerique Codicum Vulgatorum* Synt. II. C. XIV. sane ut omissa hac aliam quis eligat, jure teneri nemo poterit.

§. 33. Vides ergo B. L. quæ sit nostra, de Parallelismo vexatarum vocum, sententia. Novimus, quod in ejusmodi disquisitione communiter ita fieri soleat, ut, quod proverbio dicunt, trabs in omnibus remaneat; hinc quaqua nos vertamus, restabunt sine dubio aliquæ difficultates, interim satisfecisse videbor; si eam elegero sententiam, quæ, quod confido, dubiis quam paucissimis sit obnoxia. DEO T. O. M. nos agimus in præsens gratias, quod ipso clementer favente perficere licuerit

TANTUM.